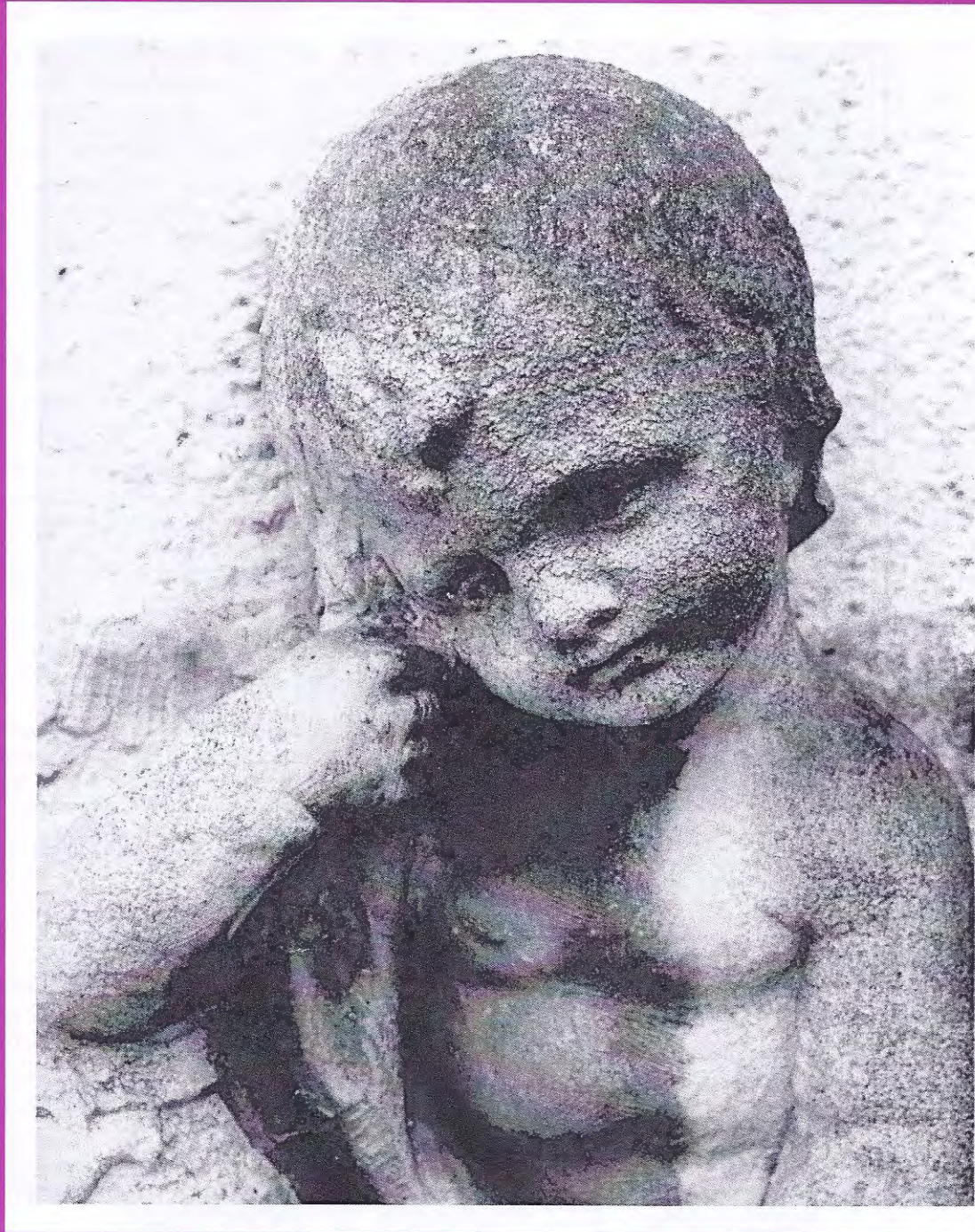




vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

september 2000



de Terebinth



Geleidelijk begint in bredere kring het besef door te dringen dat begraafplaatsen tot de geschiedenisboeken van steden en gemeenschappen behoren — net als burchten, kastelen, kerken en openbare gebouwen. Langzaam wordt dit 'stenen archief' geopend.

Op de grens van de achttiende en negentiende eeuw vond er een funeraire omwenteling plaats in de geschiedenis van de begraafplaatsen in Europa. Onder invloed van de Verlichting werd het begraven in kerken en steden verboden en werd begonnen met het aanleggen van begraafplaatsen buiten de stad, waarmee de dood zowel uit de samenleving als uit het leven werd verbannen.

Door middel van foto's, spreuken en tekst laat Rindert Brouwer zien hoe deze ontwikkeling verliep. Hij neemt ons mee naar de beroemde begraafplaatsen van Parijs, Londen, Wenen en Praag en staat uitvoerig stil bij de historie van de begraafplaatsen in Nederland en hun religieuze verscheidenheid.

Ook u wacht ik
Rindert Brouwer
f 37,50/BEF 750 (juni 2000)

Verkrijgbaar in boekhandel en warenhuis

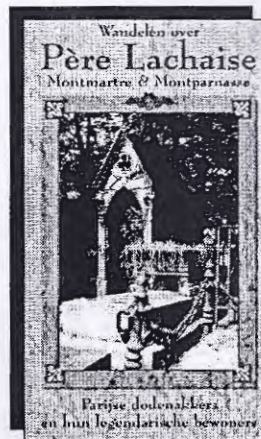
Eerder verschenen bij Elmar in de zelfde reeks:



Londense kerkhoven
Hans van Soest e.a.
f 32,50/BEF 650

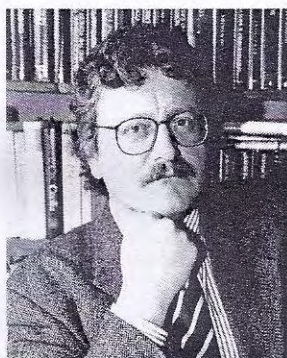


Rust in Rome
Wim Zaal
f 37,50/BEF 750



Père Lachaise
Ralf Bodelier e.a.
f 32,50/BEF 650

VAN DE VOORZITTER



"Zo veel te doen en zo weinig tijd": niet alleen een mooi grafschrift, maar tevens een devies dat voor al onze leden lijkt op te gaan. Mijn eerste kennis-making met de Terebinth was er een van herkenning. Iedereen is bezig met veel verschillende zaken, zowel

binnen de funeraire sfeer, maar ook tot ver daarbuiten. Men is lid van die vereniging, van dat genootschap, en dan ook nog eens geïnteresseerd in het een of ander dat verder weinig met funerair erfgoed van doen heeft.

Tegenwoordig is er in het culturele veld, en niet alleen daar, een sterke neiging tot het vormen van dwarsverbanden, allianties aangaan en het op- en inrichten van platforms. Dit om als erfgoedorganisaties naar buiten toe, vooral richting overheid, een meer samenhangend geheel te kunnen presenteren. Bovendien, en dat blijkt nu meteen al in grote mate, is het van nut vanwege de onderlinge uitwisseling tussen al die verenigingen. "Terebinth? Wat voor afkorting is dat?" hoor je daarbij tamelijk regelmatig, en dan wordt meestal een wenkbrauw opgetrokken wanneer als uitleg die stevige, maar toch ietwat onhandelbare ondertitel in stelling wordt gebracht: vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats.

Samenwerking en uitwisseling betekenen echter niet dat we onze identiteit als funeraire erfgoedorganisatie zullen verliezen. Integendeel. Die samenwerking bestaat juist bij de gratie van de kennis en ervaring die elke organisatie bezit. De Terebinth bestaat vanwege haar specialisme(n), en het is een specialisme dat ze leveren kan.

Er valt altijd veel te doen, maar het mooie van een organisatie als de Terebinth is dat ze al zoveel gedaan heeft, en over een stevig fundament beschikt waarop we allen voort kunnen bouwen.

Wim Meulenkamp

MULTICULTI IN AMSTERDAM-ZUIDOOST

36

Doorgaans richt Vereniging de Terebinth zich op het behoud van funerair erfgoed. Tot het herstel van zorg rond dood en rustplaats behoort ook het steunen van nieuwe uitvaartvoorzieningen. In de serie "Plaatselijk initiatief" vraagt Henk de Feijter aandacht voor een poging tot aanleg van een begraafplaats voor culturele minderheden in de Bijlmer

VERENIGINGSNIEUWS

38

DE GALLISCH-ROMEINSE GRAFPIJLER TE IGEL

42

De funeraire cultuur uit de twee laatste eeuwen overheerst in dit blad. F. Renssen vraagt in dit artikel echter aandacht voor een overblijfsel uit de derde eeuw na Christus. Met gevoel voor detail beschrijft hij achtergrond en kenmerken van een grafpijler in het toenmalige Romeinse grensgebied

PUBLICATIES

44

EXCURSIES

46

AGENDA

48

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap: Dit kost personen minimaal f37,50, elke huisgenoot f15,- en organisaties f125,- per jaar. De contributie kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f5,- per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau en redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel/fax: 010-4212762 tijdens kantooruren, e-mail: terebinth@box.nl

Advertenties en inlegvellen: Terebinthbureau: 010-4212762

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredactie: Wim Cappers

Kopij: Kopij, liefst vergezeld van scherpe, contrastrijke foto's, wordt op papier ingeleverd bij het Terebinthbureau. De laatste inleverdatum voor 2000 is 19 oktober. De definitieve teksten worden na overleg met de redactie in Word 97 op flopp of via het e-mailadres terebinth@box.nl verstuurd. De verschijningsdatum is 1 december.

Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Bert Pierik (voorp., p.45), Xander Colee (p. 35), Henk de Feijter (p. 36, 37, 40, 41, 47, 48)

MULTICULTI IN AMSTERDAM-ZUIDOOST

Dit is het derde artikel in de serie "Plaatselijk initiatief", waarin de redactie verslag doet van lokale acties. In de vorige afleveringen van deze serie ging het steeds om initiatieven rond bedreigde begraafplaatsen. Nu gaat het juist om het gebrek aan initiatief bij het tot stand brengen van een nieuwe uitvaartgelegenheid. We hebben het over Amsterdam-Zuidoost, waarbinnen zich de Bijlmermeer bevindt.

Zuidoost is een stadsdeel van de gemeente Amsterdam en heeft als zodanig de bevoegdheid om zijn eigen crematorium en begraafplaats op te exploiteren. Zuidoost laat zich graag voorstaan op zijn multiculturele karakter. Dat is niet ten onrechte als je bedenkt dat zich onder de ruim 85.000 bij het bevolkingsregister bekende inwoners 135 nationaliteiten bevinden, met daarbinnen een grote variëteit aan culturen.

Zo bestaat de grootste groep uit de vaak christelijke creoolse Surinamers, maar er zijn ook de circa 3000 Suri-naamse hindoes, de 1800 islamitische Hindoestanen, om de grootste te noemen. Er zijn ook honderden katholieke Antillianen, christelijke Ghanezen, islamitische Turken en Marokkanen, protestantse en katholieke Nederlanders, orthodoxe en liberale joden.

De laatste jaren is er in de media veel aandacht besteed aan de sterk uiteenlopende wensen en eisen die vanuit de verschillende culturen op het gebied van behandeling van het dode lichaam, van begraven en cremieren en van rouw bestaan.

Creolen en Antillianen willen vaak met een grote schare familieleden, vrienden en bekenden afscheid nemen van de opgebaarde overledene. Onze rouwcentra zijn daar meestal niet op ingericht. Het gevolg is dat men aparte ruimten moet afhuren, of dat rouwenden buiten in de rij moeten wachten. De vaak beperkte openingstijden laten nauwelijks toe een



Moskee bij Kraaiennoot

nachtwake bij de overledene te houden.

Bij de hindoes speelt het afleggen en ritueel wassen van de overledene een belangrijke rol. Dat gebeurt bij voorkeur in gezelschap van familieleden, terwijl er onder leiding van de pandit ook gebeden wordt. De plechtigheden in het huis van de overledene en in de aula en bij de oven van het crematorium kunnen veel tijd in beslag nemen. Ook daar is vaak niet veel gelegenheid voor. Overigens is voor de Hindoestanen in Nederland behalve cremieren ook begraven een geaccepteerde vorm van lijkbezorging.

Bij de Ghanezen heeft de begrafenis een uitbundig karakter, met tal van mensen en veel tromgeroffel, gedans en geweeklaag, een hoeveelheid geluid die de plastic schuifwanden van veel rouwcentra niet kunnen tegenhouden.

Bij de moslims spelen juist weer andere eisen een rol, namelijk dat een dode zo snel mogelijk begraven dient te worden, en wel binnen 24 uur na het overlijden. In Nederland is dat niet toegestaan, al geeft de Am-

sterdamse justitie naar verluidt standaard ontheffing van die eis. Wat betreft de begraafplaats eisen moslims eeuwige grafkrans. Dat recht is op de Amsterdamse begraafplaatsen niet te krijgen. We kennen in de Wet op de lijkbezorging wel het recht op een graf voor onbepaalde tijd, maar ook dat wordt meestal geruimd als er geen onderhoud meer wordt betaald. Of de moslims het zich kunnen permitteren om een dergelijke onderhoudsplicht in één keer af te kopen mag betwijfeld worden.

Het niet kunnen voldoen aan de geloofsregels wordt uiteraard gezien als een beperking van de geloofsbeleving. Het is een van de redenen dat nu nog heel wat overledenen tegen hoge kosten per vliegtuig naar hun geboorteland worden vervoerd om daar begraven te worden. Een nadeel daarvan is vanzelfsprekend ook dat de nabestaanden het graf nauwelijks meer kunnen bezoeken.

Inmiddels is er overigens in vergelijking met vroeger al heel wat meer mogelijk in de Nederlandse uitvaartgelegenheden: aparte ruimten voor Hindoestanen, ruimere openingsuren, de aanwezigheid van familie bij cre-

PLAATSELIJK INITIATIEF

matie, aparte grafmaten en -vormen, soms zoals bij het zonder kist begraven is in 1991 zelfs de wet aangepast.

Waar het om gaat is dat veel bewonersgroepen in Zuidoost het belangrijk vinden dat ze een eigen ruimte hebben om hun rituelen uit te voeren en ten tweede dat dit gewoon binnen het eigen stadsdeel kan.

Tot nu toe gaat het om weinig mensen: de migrantenbevolking is nog te jong om veel met sterfte geconfronteerd te worden. In het stadsdeel Zuidoost overleden in 1997 597 personen, waarvan slechts 108 met een niet-westerse nationaliteit. Te bedenken is dan ook dat op termijn, als de migranten hier langer zijn en ouder worden, de aantallen overledenen zullen stijgen en bovendien dat er minder behoefte zal bestaan om in het eigen land begraven of gecremeerd te worden.

Vanuit een geheel andere hoek bekeken zou ook het volgende argument aangevoerd kunnen worden: een stad, en een wat los van de stad gelegen stadsdeel als Zuidoost zou best als een zelfstandige gemeenschap mogen gelden, kan geen zelfstandige identiteit ontwikkelen als er niet ook een begraafplaats en crematorium is. Een gemeente waar je na er een heel leven te hebben gewoond, desgewenst niet kunt worden begraven of gecremeerd, kan toch niet met recht een eigen plek genoemd worden.

De Bijlmer kampt met een slecht imago, het stadsdeel heet dan ook niet Bijlmer maar Zuidoost. Om de bewoners wat meer bij het stadsdeel te betrekken, om een eigen identiteit te vormen, is inderdaad geopperd een multiculturele begraafplaats in te richten, waar allerlei culturen hun rituelen zoveel mogelijk op eigen wijze kunnen vormgeven. Door stedenbouwkundige Ashok Bhalotra, ook bekend van Amersfoort-Kattenbroek, werd daarvoor in de door hem opgestelde visie voor Zuidoost een locatie in de Bijlmerweide voorgesteld, langs het daar lopende water met zoiets als een "rivier van het

leven" in gedachten. De bewoners van de appartementen in de buurt zagen dat niet zitten, evenmin als de paardenliefhebbers die daar hun manege hebben, evenmin als de natuurliefhebbers die spraken van aantasting van de Ecologische Hoofdstructuur. Kortom, het idee leverde forse maatschappelijke weerstand op en het stadsdeel liet het plan varen.

Wellicht wordt later nog wel eens over een begraafplaats gesproken, voorlopig gaat het alleen nog over een rouwcentrum, eventueel gecombineerd met een klein crematorium. Daarvoor zijn inmiddels vier uitvaartondernemingen in de markt, die er wel brood in zien om iets dergelijks te exploiteren. Er wordt nu nog gezocht naar een locatie: de voorkeur gaat uit naar een plek vlakbij het metrostation Gaasperplas, vlakbij de afrit van de snelweg en aan de rand van het park. Daar heb je weinig last van bewoners.

Het lijkt mij een gemiste kans om een multiculturele begraafplaats in te richten. Het zou een voorbeeld kunnen zijn voor heel Nederland. De exploitatie zou zeker niet gemakkelijk zijn geworden, maar het stadsdeel en ook de gemeente zou daaraan best kunnen bijdragen. Nu is er een stadsdeel met 85.000 inwoners waar in lengte van jaren geen begraafplaats zal zijn. De Vereniging de Terebinth maakt zich druk om het instandhouden van bestaande begraafplaatsen. Wat mij betreft zou ze daar waar een eigen begraafplaats ontbreekt, ook wel mogen pleiten voor de realisering van een dergelijke voorziening.

Op andere plekken hebben ze dat beter bekeken: in de nieuwe Utrechtse VINEX-locatie Leidsche Rijn, bedoeld voor zo'n 90.000 nieuwe inwoners, wordt nu al in het park tussen de nieuwe wijk en het oude dorp Vleuten ruimte voor een begraafplaats gereserveerd. Ook in Almere werd destijds al bij het opleveren van de eerste woningen ruimte voor de



Bijlmerweide met meanderende rivier

eigen begraafplaats in Almere-Haven gereserveerd.

Denken we bij de wijze waarop we omgaan met andere culturen en hun begrafeniswensen nog even aan de joden in Amsterdam. Zo'n vierhonderd jaar geleden kwamen ze aan. Het kostte de grootste moeite een plek te vinden om hun doden volgens de eisen te begraven. Buiten de stad, eerst in Groet bij Alkmaar en later bij Ouderkerk aan de Amstel, werden stukken grond aangekocht. Inmiddels wordt de wereldberoemde joodse begraafplaats Beth Haim te Ouderkerk met enkele miljoenen overheids-subsidie gerestaureerd. In het comité van aanbeveling voor de restauratie treffen we vooraanstaande Nederlanders uit bankwezen en overheid aan. Misschien hoeft de erkenning van de wensen van andere culturen en de inzet daarvoor nu niet meer zo lang te duren.

Henk de Feijter

VERENIGINGSNIEUWS

DAGELIJKS BESTUUR

Voorzitter: Wim Meulenkamp, 030-2731947; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256; penningmeester: vacant bij sluiting kopij

E-MAILADRES

Vereniging de Terebinth heeft sinds kort de beschikking over het volgende e-mailadres terebinth@box.nl. Correspondentie en kopij voor de redactie kunnen voortaan ook langs deze weg in Word 97 naar het Terebinthbureau worden gestuurd. De aanwijzingen staan zoals gebruikelijk in de colofon.

AFSCHIED BESTUURSLEDEN

Na zes jaar was het de beurt van onze voorzitter Jan Willem Eggink om af te treden. Uit zijn stukjes "Van de voorzitter" is wel duidelijk geworden dat de kracht van Jan Willem in het bijzonder lag in het feit dat hij deel uitmaakte van een aantal samenwerkingsverbanden. Zo is de Terebinth nu bestuurlijk betrokken bij diverse van deze groepen, wat uitermate goed is voor de naamsbekendheid van onze vereniging.

Edwin Maes trad net als Elsbeth Rietbergen af omdat hun werkomstandigheden de laatste tijd drastisch waren veranderd en zij geen van beiden kans zagen zich nog voldoende te kunnen inzetten voor het bestuur. Edwin blijft gelukkig zijn kennis en ervaring nog ter beschikking stellen van de vereniging als Reco en wij kunnen incidenteel een beroep op hem blijven doen. Elsbeth is er in geslaagd om, in de korte tijd dat ze bestuurslid was onze financiën op professionele basis op te zetten en veel energie te steken in het schrijven van ons eerste beleidsplan. Iedere vereniging behoort een dergelijk plan te hebben als basis voor alle plannen die uitgewerkt moeten worden. Het was dan ook met grote spijt dat we al zo gauw weer afscheid van haar moesten nemen.

NIEUWE BESTUURSLEDEN

Wim Meulenkamp (1953) is kunsthistoricus en senior medewerker van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland. Daarnaast is hij voorzitter van De DonderbergGroep, de Stichting voor Follies, Tuinsieraden en Vermaaksarchitectuur, bestuurslid van de Stichting Tuinhistorisch Ge-

nootschap Cascade en trustee van The Folly Fellowship in Groot-Britannië. Verder is hij auteur dan wel mede-auteur van boeken als *Brickwork: Architecture and Design* uit 1993, *Follies: bizarre bouwwerken in Nederland en België* uit 1995, *Verloren Land: drie eeuwen non-conformisme* uit 1996, *Buiten de Kerk: Processieparken, Lourdesgrotten en Calvariebergen in Nederland en België* uit 1998 en *Follies, Grottoes & Garden Buildings* uit 1986, dat in 1999 is herdrukt. In het bestuur van de Terebinth neemt hij het voorzitterschap op zich.

Gerrit Zomer die is geboren te Oud-Lutten in de Overijsselse gemeente Hardenberg schrijft over zichzelf het volgende. Enkele jaren geleden attendeerde de heer Fransen, met wie ik een telefoongesprek voerde over genealogie, mij op Vereniging de Terebinth en hij gaf het adres van Wim Vlaanderen door. Na enige tijd zocht ik contact en nu ben ik dus algemeen bestuurslid. Enkele onderdelen waarvoor ik mij binnen de vereniging wil inzetten zijn het archief, dit in samenwerking met Frans Renssen en Wim Vlaanderen, het derde lustrum van de Terebinth in 2001, Recowerk en te zijner tijd Ben Aben aflossen als bestuurslid voor de Reco's.

Rolf Captijn, die zijn brood verdient met ventilatiesystemen, stelt zich als volgt voor. Ik ben lid geworden van de Terebinth tijdens een jubileum van een begraafplaats in Apeldoorn, waar ik de door mij geschreven rouwtekstenbundel aan het publiek presenteerde. Vervolgens ben ik betrokken geraakt bij de rouwverwerking en vernieuwingen in de uitvaartwereld. Sinds kort houd ik mij bezig met het verzorgen van toespraken voor uitvaarten en de daarbij behorende muzikale omlijsting. Door mijn bemoeienis met de in 1999 gehouden Antwerpse uitvaartbeurs, waar ik een plekje voor de Terebinth had bedongen, ben ik gevraagd iets meer te gaan doen binnen de Terebinth. Daar ik veel beurservaring heb en enige public relationsfuncties bekleed, ben ik in het bestuur verantwoordelijk voor de public relations. Zo denk ik

E-mail: info@uitvaart.org
www.uitvaart.org
www.gedenkboek.nl
www.begraafplaats.org
www.crematorium.org

Stichting Uitvaart op het Internet

... Je weet dat de dood bij het leven hoort. Maar dat betekent niet dat je er altijd op bent voor-bereid. De dood is een in- en aan-grijpende gebeurtenis, waarbij rouwen en zaken-moeten-regelen helaas onvermijdelijk samenvallen. Op zo'n moment is het van belang dat er onafhankelijke informatie beschikbaar is met betrekking tot overlijden, uitvaartverzorging en dienstverlening...
De site van de Stichting Uitvaart op het Internet biedt die informatie.

Onze site biedt u als ondernemer, stichting of vereniging in de uitvaartbranche - in de breedste zin van het woord - de mogelijkheid tot adverteren en leden/donateurs werven.

Voor slechts f 400,- per jaar (incl. e-mail adres) heeft u al advertentiemogelijkheid op de meest bezochte uitvaart-internetsite van Nederland.

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 21 39 707
F. (058) 2160 194

VERENIGINGSNIEUWS

een positieve bijdrage te kunnen leveren aan de verdere naamsbekendheid en het doel van de Terebinth.

SAMENWERKING MET DE NEDERLANDSE TUINENSTICHTING

Op 31 oktober aanstaande vindt in conferentiecentrum Hanzehof te Zutphen een landelijke bijeenkomst plaats voor alle personen en organisaties betrokken bij de tuincultuur in ons land. De Nederlandse Tuinenstichting organiseert deze dag in samenwerking met verwante organisaties als de Bomenstichting, het Tuinhistorisch Genootschap Cascade, de DonderbergGroep/Stichting voor Follies, Tuinsieraden en Vermaaksarchitectuur en Vereniging de Terebinth.

Doel van deze contactbijeenkomst is de mensen bijeen te brengen die als gevolg van dagelijkse werkzaamheden of als vrijwilliger een bijdrage leveren aan de zorg voor waardevol en historisch openbaar en particulier groen. Groenkoepel biedt hen de mogelijkheid hun kennis en ervaring uit te wisselen door deel te nemen aan een veelzijdig programma dat onder meer een symposium Nieuwe Buitenplaatsen en Landgoederen en een informatiemarkt bevat. Voorts zijn er workshops waar de deelnemers zullen reageren op visies van zes werkgroepen op een drietal actuele vraagstukken van de tuin- en landschapswereld. De deelnemende organisaties kunnen tenslotte tijdens Groenkoepel ledenbijeenkomsten beleggen.

Het ligt in de bedoeling tijdens de informatiemarkt een zo groot mogelijk aantal thans verkrijgbare en in de nabije toekomst verschijnende boeken bijeen te brengen. Dit geldt met name publieks- en semi-wetenschappelijke uitgaven betreffende het werkgebied van de Groenkoepel organisaties. Deze organisaties zullen op deze markt tevens hun eigen activiteiten toelichten.

Een tweede doelstelling van Groenkoepel is nadere bekendheid te geven aan de activiteiten van het Platform Monumentaal Groen. Dit samenwer-

kingsorgaan werd in 1999 opgericht door negen organisaties en instellingen, waaronder de Nederlandse Tuinenstichting en Vereniging de Terebinth. Doel van het Platform is een actiever en doelgerichter monumentaal groenbeleid van de rijksoverheid en de provinciale en gemeentelijke overheden te bevorderen. Het belang hiervan werd eind 1999 neergelegd in de zogenaamde Verklaring van Arnhem. De engelstalige tekst van de Verklaring van Arnhem is op www.agralin.nl/desktop/speccol te vinden.

INVENTARISATIE NSB-GRAVEN

Begin 2000 is er in Roermond onenigheid ontstaan over het beschermen van het graf van een NSB'er op het Oude Kerkhof. Terwijl de gemeente een monumentale status ongepast vindt, pleit de Terebinth voor behoud van dit funeraire erfgoed. Om de NSB-graven voor ruiming te behoeden, is L. Jol sr. gestart met een inventarisatie. Leden, die een NSB-graf kennen, worden verzocht telefonisch met hem contact op te nemen: 070-3555761.

UIT DE REGIO'S

Op 3 juni vond de vijfde Recodag plaats in Dordrecht. Gerrit Zomer had gezorgd voor een uitstekende locatie bij het Verenigde Natuursteenbedrijf, dat ons koffie met Dordts gebak en de lunch aanbood en zelfs een paraplu, toen het begon te regenen.

De dag stond in het teken van het thema "Religie". Na een korte lezing "Vita brevis" van Gerrit Zomer over graven in de literatuur en bezichtiging van de steenhouwerij in bedrijf, gaf Rindert Brouwer een dialezing over "Religieus begraven". Hierin kwamen de achtergronden en kenmerken aan bod van katholieke, protestantse, joodse en islamitische begraafplaatsen in Nederland. Na deze theoretische uiteenzetting en het vergaderdeel werd de dag praktisch afgesloten met een bezoek aan de gemeentelijke begraafplaats en crematorium Essenhof, waar naast een algemeen deel ook islamitische, Armeense en

oud-katholieke grafvelden zijn. Naast de Essenhof bevindt zich een joodse begraafplaats. Beheerder A.C. van Kooten leidde de Reco's rond en bood na afloop in de aula een frisdrankje aan namens de gemeente Dordrecht.

WIJZIGINGEN RECO'S

REGIO 13 Veluwe

Ekko Woltjer, Noorderkampweg 18, 8191 JH Wapenveld, telefoon 038-4477987, fax 038-4477990

REGIO 5 Zuidwest-Friesland

Gerrit Zomer is druk doende kennis over de Terebinth en begraafplaatsen uit te dragen door middel van lezingen. Onlangs heeft hij een lezing over symbolen gehouden voor een club van uitvaartverzorgers in Gaasterland.

REGIO 7 Noord-Drenthe

Samen met zijn hulpreco Gert-Jan Praas rapporteert Frans Renssen over de begraafplaatsen. De merkwaardige vorm van de begraafplaats Pesse in de gemeente Hoogeveen deed Vincent van Gogh in 1883 in een brief aan zijn broer Theo opmerken: "Ge vindt hierachter het croquis (schets) van het kerkhofje. De kleur aldaar is zeer eigenaardig. Het is iets mystieks, de donkere strook masthout tegen de ruigen grond die in 't algemeen een rosse kleur heeft, fauve-bruin/geel achtig met lila toonen". De graven van voor 1900 zijn nu op een na geruimd.

REGIO 10 Noord-Overijssel

Wim Vlaanderen is zeer actief. Geregeld geeft hij rondleidingen op begraafplaats Kranenburg in Zwolle of lezingen in de wijde omgeving over "Begraven door de eeuwen heen". Ook heeft hij veel buitenlandse contacten. Hij is lid van de Duitse zusterorganisatie Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal. In België heeft hij aan diverse symposia deelgenomen. Daardoor kreeg hij in februari

VERENIGINGSNIEUWS

jongstleden het verzoek van schepen wethouder Omer Soubry uit Kortrijk om te adviseren over de beplanting op de nieuwe begraafplaats in Kortrijk. De begraafplaats is aangelegd door architect Bernardo Secchi uit Milaan en zijn medewerkster Paolo Vigano. Zij hadden de eerste prijs gewonnen in een ontwerpwedstrijd. De begraafplaats is om verschillende redenen een uniek nieuw monument geworden. De architecten zijn uitgegaan van de kwaliteit van de plek zelf, een licht glooiend landschap en hebben daaraan nieuwe elementen toegevoegd. Hun aanpak heeft geleid tot een bijzondere landschaps-begraafplaats, die een overgang vormt tussen de bebouwde ruimte en het open gebied. Dit wordt ook op de begraafplaats zelf gerealiseerd wordt door de ligging van de gebouwen. Ze zijn als het ware ingebed in het landschap, het dak van de aula is een soort uitkijplateau over de begraafplaats en de open vallei. Elf in hoogte van elkaar verschillende plateaus, die als grafveld dienst doen, leiden naar een beek in het dal. Met grafmonumenten, die in hoogte en breedte 60

centimeter meten en verschillen in materiaal, kleur en hardheid, kan een interessant landschap gecreëerd worden.

REGIO 12 Twente

Samen met Wim Vlaanderen bezochten Gerald en Ina Hinsenveld de oude ommuurde begraafplaats in Enschede. De gemeente heeft van een wel-doener geld ontvangen om de begraafplaats te restaureren en heeft aan de Terebinth advies gevraagd hoe dit geld het best besteed kan worden. Er werd onder andere geadviseerd de hekken te restaureren, de gescheurde grafstenen van een onderlaag te voorzien en de bomen te snoeien.

REGIO 14 Achterhoek

Op 16 juni hebben de leden van de werkgroep, die was samengesteld uit het Historisch Museum Apeldoorn, NUVA Uitvaartzorg en Verzekeringen en Vereniging de Terebinth en die fietsroutes langs begraafplaatsen in Gelderland hebben uitgezet, met een aantal prominente onder wie de burgemeesters van Zutphen en Warnsveld een gedeelte van de fietsroute langs de begraafplaatsen van Warnsveld en Zutphen gefietst. De route rondom Doetinchem is ook de moeite erg waard. Hierin is onder andere opgenomen de privé-begraafplaats van de familie Passmann, voormalig eigenaar van het landgoed Slangenburg. De fietsroute langs begraafplaatsen in Apeldoorn en omgeving, waarvoor Anne Marie van der Wal en

Wim Vlaanderen veel werk hebben verzet, is eveneens prachtig. De fietsroutes zijn onder andere verkrijgbaar bij de VVV's in Apeldoorn, Zutphen, Vorden en Doetinchem.

REGIO 15 Agglomeratie Arnhem-Nijmegen

Samen met Wim Vlaanderen bezocht Bart van Lieshout de gemeente Rheden te Oosterbeek en aansluitend de oude algemene begraafplaats Onder de bomen in Oosterbeek. De plaatselijke historische vereniging verschilt met de gemeente van mening over het in fasen laten vervallen van de begraafplaats.

REGIO 16 Zuidwest-Gelderland

Op de nederlands-hervormde begraafplaats te Ochten in de gemeente Echteld is vaak sprake van wateroverlast. Vertegenwoordigers van verschillende politieke partijen en nu ook van de Terebinth bij monde van Henk en Marietje Mandersloot hebben daar hun zorg over uitgesproken. Hoewel de burgemeester van mening was dat deze wateroverlast van tijdelijke aard is, heeft hij de gemeenteraad toegezegd zonnig maatregelen te laten treffen.

REGIO 18 Kop Noord-Holland

Eind december 1999 leidde Hans de Ruiter de redacteur van F.E.M./De Week langs diverse begraafplaatsen op het eiland Texel. De rondleiding mondde uit in het artikel "Funerair vertier", waarin de Terebinth als informatiepunt wordt genoemd. Als lid van de werkgroep "Texels Monument" van de Historische Vereniging heeft Hans de Ruiter gedaan gekregen, dat de inventarisatie van grafmonumenten op de werklijst is geplaatst.

REGIO 19 Alkmaar en omgeving

In Egmond-Binnen bevindt zich op de begraafplaats een fraai grafmonument uit het midden van de negentiende eeuw. Het is eigendom van de beroemde Noord-Hollandse familie

Achter deze muur op de begraafplaats in Edam



VERENIGINGSNIEUWS

Van Foreest-Hellingwerff. De grafkelder wordt omheind met een gietijzeren hekwerk in gotische motieven. Er is echter nooit onderhoud gepleegd waardoor er sprake is van verval. Volgens een akte heeft de familie destijds aan de nederlands-hervormde gemeente geld betaald voor eeuwigdurend grafrecht. Anita van Breugel probeert geld bijeen te krijgen om dit cultuurhistorisch waardevolle grafmonument te redden.

REGIO 21 Agglomeratie Haarlem

Op de begraafplaats aan de Kleverlaan in Haarlem heeft Wilma Moen een excursie verzorgd. En in Zandvoort heeft Wilma Moen namens de Terebinth een stand bemenst.

REGIO 22 Zaanstreek

Op verzoek van dominee Schiethart uit Koog aan de Zaan heeft de Terebinth in de personen van Beerend Wietsma en Anita van Breugel ondersteuning geboden in het starten van een project waarbij een achter de kerk gelegen, inmiddels 45 jaar gesloten, begraafplaats wordt geïnventariseerd. De inventarisatie, die wordt verricht door onder andere vrijwilligers van het Molenmuseum en andere historisch geïnteresseerden, is in mei van start gegaan. Het doel van de inventarisatie is restauratie en eventueel integratie van de begraafplaats in de stedenbouwkundige ontwikkeling.

REGIO 23 Groot-Amsterdam

Marguerite de Jong heeft contacten gehad met Monumentenzorg over begraafplaats Huis te Vraag in Amsterdam. De begraafplaats wordt geen monument, maar krijgt wel de status van beschermd dorpsgezicht. Marguerite houdt in de gaten of de begraafplaats nu wel of toch niet of toch weer wel geruimd gaat worden.

REGIO 36 Zuidoost-Noord-Brabant

De gemeente Gemert-Bakel wil op het kerkhof St. Jan Onthoofding een aantal grafmonumenten op de ge-

meentelijke monumentenlijst plaatsen en vroeg advies aan de Terebinth. De kerk vormt met het kerkhof een geheel, maar op dit moment staat alleen de kerk op de monumentenlijst. Samen met leden van gemeente, heemkundekring, kerkbestuur en de begraafplaatsbeheerder brachten Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit een bezoek aan het kerkhof. In hun rapport leggen de Reco's vooral de nadruk op de neogotische structuur van het kerkhof, die als uitgangspunt moet dienen voor behoud, restauratie en reconstructie van het kerkhof: de hoofdpaden in de vorm van een Lotharings kruis, de Calvarieberg in het centrum van de bovenste dwarsbalk en alle graven naar het oosten gericht.

REGIO 38 Midden-Limburg

De gemeente Ambt Montfort gaat een enquête instellen naar de begraafplaats Het Zittart in Sint-Odillenberg. Enkele maanden geleden ontstond beroering toen bekend werd dat de gemeente 74 "versleten" dennen wilde kappen, volgens enkele nabestaanden een aantasting van de begraafplaats. Een voorlichtingsavond leverde alleen nog maar meer onduidelijkheid op. De gemeente wil nieuwe voorschriften voor de begraafplaats invoeren, waarbij meer vrijheden zijn toegestaan. Sommige nabestaanden hebben daar grote moeite mee, omdat destijds doelbewust is gekozen voor een graf op een uniforme en sobere



.... worden de weinige urnen bijgezet.

begraafplaats. De gemeente stuurt een vragenlijst naar 270 families die een familielid op Het Zittart begraven hebben. Aan de hand van de uitkomst worden plannen gemaakt, waarbij ook Guus Rüsing wordt betrokken.

DE GALLISCH-ROMEINSE GRAFPIJLER TE IGEL

De veelzijdige Romeinse grafcultuur komen wij in ons land maar spaarsaam tegen. De Romeinen kozen na hun veroveringen in de Germaanse streken aan het begin van de christelijke jaartelling uit militaire overwegingen al snel de Rijn als grens van het rijk. Vandaar dat we voor bodemvondsten en bovengrondse restanten aan de linkerzijde van deze rivier moeten zijn.

Als we ons tot de grafcultuur beperken, dan treffen we een aantal typen gedenktekenen aan, die soms in combinatie voorkomen: de stèle, het mausoleum, de tombe, de grafstoren en de grafpijler. Het laatstgenoemde type is in Rome populair geworden door de oprichting van de zuil voor keizer Trajanus, die leefde rond honderd na Christus. Een grafpijler was rondom van rijk beeldhouwwerk voorzien. Hoewel er diverse grafpijlers aan de Via Appia te Rome hebben gestaan, is het best bewaarde voorbeeld van dit soort Romeins gedenkteken gelegen bij Trier in Igel.

Trier werd door de Romeinen vijftien jaar voor Christus gesticht en honderd jaar later was het reeds de grootste stad in het Rijk benoorden de Alpen en de residentie van de Romeinse keizers Maximinus, Constantius Chlorus en Constantijn de Grote. Weer honderd jaar later kende Trier haar grootste bloei en in deze tijd moeten we ook het onderwerp van dit artikel, de grafpijler in Igel, plaatsen. Het dorpje Igel ligt ongeveer zeven kilometer stroomopwaarts van Trier aan de Moezel.

Het Romeinse Rijk kent tijdens de bloeitijd van Trier een Rijnlandse beeldhouwschool, waar monumenten worden vervaardigd in de Italiaans-Etruskische stijl met uitbeeldingen van personen, hun familie, functies en beroepen. De hoge legerfunctionarissen, magistraten en rijke kooplieden kunnen zich, veelal tijdens hun leven, de aanschaf van zo'n kostbaar monument veroorloven. Dit is ook zo

bij de enige, nog overgebleven grafpijler uit Igel.

Dit monument is in de eerste helft van de derde eeuw, in opdracht van de gebroeders Lucius Secundinius Aventinus en Lucius Secundinius Securus, tijdens hun leven vervaardigd voor henzelf en hun eerder overleden familieleden. De Secundiner waren vrijwel zeker uit de streek afkomstig. Zij verkregen door een decreet van keizer Caracalla in 212 het burgerrecht en, terwijl zij zich naar Keltische gewoonte bleven kleden in een mouwjas met capuchon, kregen zij aanzien en werden door hun lakenhandel rijk. De gebroeders Secundiner bewoonden waarschijnlijk een villa schuin boven het monument op de heuvel. Uit geschriften is bekend dat het bezit van de familie omstreeks 480 een koningshof van de Franken is geworden en in 700 in het bezit van de kerk in Trier is gekomen. Thans staat op de plaats van de villa de lokale kerk.

De grafpijler heeft gestaan op een plateau, waar zich enkele andere monumenten bevonden. Het is merkwaardig dat de grafpijler alle oorlogen heeft doorstaan. Gedeeltelijke beschadiging trof het monument reeds door de roof door Frankische boeren van de in lood gegoten ijzeren haken, waarmee de stenen aan elkaar bevestigd waren. Daardoor zijn vele andere monumenten vroegtijdig verdwenen. De grafpijler van de Secundiner bleef gespaard, omdat men in een van de afbeeldingen het huwelijk tussen keizer Constantius Chlorus en Helena meende te herkennen en de laatste omstreeks 400 als een Christelijke heilige werd vereerd. Eerst in 1512 werden de tekst en de afbeeldingen beschreven door Willibald Pirkheimer, zodat het van een religieus heiligdom een kunsthistorisch monument werd. Hierdoor genoot het opnieuw bescherming. Men heeft zelfs overwogen de grafpijler als sierstuk naar elders over te brengen, doch een beschadiging voorkwam dit voornemen. In 1907 is een kopie in kunststeen gemaakt die in het Rheinisches Landesmuseum te Trier is opgesteld.

Inmiddels heeft zich in de nabijheid van het gedenkteken een woonwijk gevormd, zodat het origineel nu wat zonderling tussen de huizen ligt opgesloten.

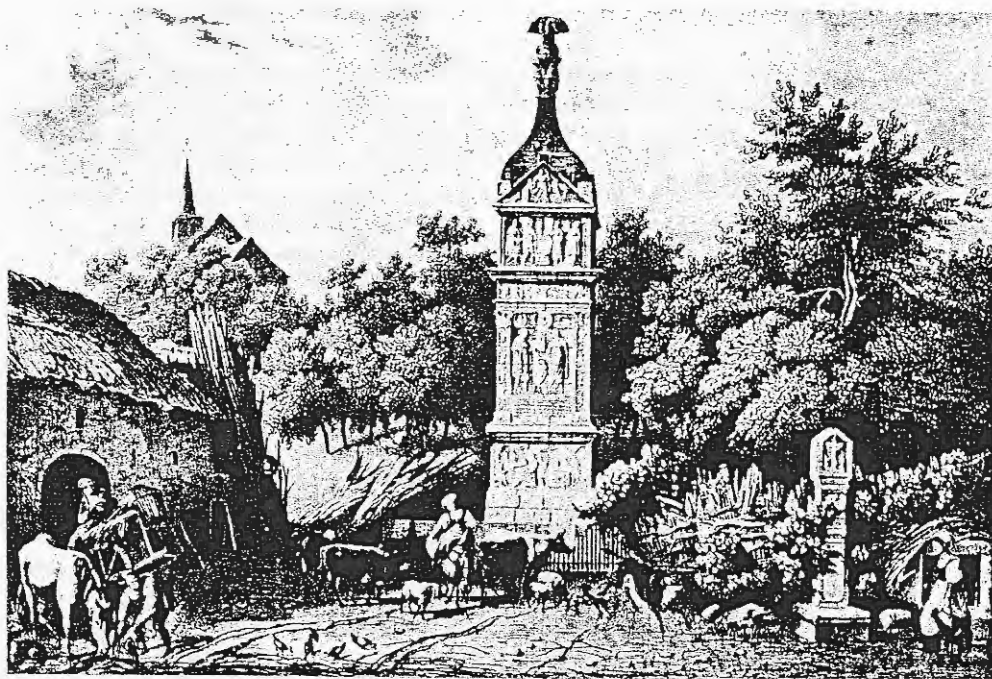
De grafpijler is oorspronkelijk 23 meter lang geweest en kent gezien vanonder naar boven de volgende indeling:

- vier, wat terugspringende steenlagen, gedeeltelijk met sculpturen
- de eigenlijke sokkel met reliëfvoorstellingen
- de zuil met beeldhouwwerk en hoekpilasters met kapitelen
- een architraaf met fries en veruit springende kroonlijst
- de attiek van gelijke hoogte als de sokkel
- een timpaan met op alle vier hoeken een klein voetstuk als basis voor nimfkoppen
- een geschulpt puntdak uitlopend op een kapiteel
- de bekroning met een eivormige pijnboomwig, gestut door vier koppen en de adelaar van Jupiter, die Ganymedes ontvoert naar de Olympus.

Door de ouderdom is veel beeldhouwwerk onherkenbaar geworden, maar dankzij het werk van Pirkheimer en latere schetsen en gravures kennen we deze voorstellingen. We beperken ons tot een korte beschrijving van de naar de rivier gerichte voorzijde.

Boven de graftekst zijn twee mannen in reliëf afgebeeld met een schrifrol in de hand, waarvan een de hand vasthoudt van een jongen die tussen hen in staat, een afscheidsgebaar. De man links draagt een wollen opperkleed, chlamys geheten, wat militairen in die tijd droegen. Boven hun hoofden zijn een drietal medaillons zichtbaar, links en rechts een mannenbuste, in het midden een vrouwenhoofd. Vaak worden hiermee de voorouders aangeduid. Aan weerszijden van de voorstelling zijn pilasters met op de sokkel een watervogel, daarboven op elkaar geplaatst vier Cupido's die elkaar dragen. Op elke pilaster bevindt zich een vrouwenfiguur met acanthus bladeren. De

reliëfs zijn niet meer toe te wijzen aan bepaalde personen. Er worden zes overledenen genoemd: de vader van de beide Secundiner, Publius Aelius, twee zonen van Secundinius Securus, waarvan de namen onleesbaar zijn, de vrouw van Aventinus, Publia Pacata, alsmede Lucius Saccius Modestus en diens zoon Modestius Macedo. Verder worden genoemd de beide opdrachtgevers van het monument, Lucius Secundinius Aventinus en Lucius Secundinius Securus. Door de grote beschadigingen is men nog niet zeker van de juiste tekst. De drie opgehangen, schildvormige medaillons zijn een oude Romeinse traditie. Het hoofdrelief duidt op het afscheid van de tweede zoon van zijn vader Securus en diens broeder Aventinus.



Het mounument van Igel, op een litho van N. Ponsard uit 1835, Landesmuseum Trier

De fries vertoont een familiedis, die nog goed herkenbaar is en die door twee zuilen in drieën is gedeeld. Links is het bereiden van de maaltijd zichtbaar, in het midden wordt deze door twee bedienden aan twee mannen, waarschijnlijk de broers Secundinius, aangereikt en rechts wordt de vuile vaat afgewassen. In het attiek wordt een laken op kwaliteit onderzocht. Het timpaan vertoont Hylas, een van de Argonauten, die water haalt in de bron die door twee nimfen wordt bewoond.

Samengevat kennen de afbeeldingen op de Igeler grafpijler twee thema's, dat der voorchristelijke religieuze mythologie en dat van het dagelijkse werk van de grafeigenaren. Deze worden om en om uitgebeeld. De antieke voorbeelden verwijzen merendeels naar het geloof in een beter leven na de dood en in onsterfelijkheid. De redenen voor de keuze van de thema's zijn niet meer te achterhalen.

Wel is het duidelijk dat de Secundiner geloofden met hun arbeid en hun religieuze instelling een leven na de dood verdiend te hebben. De afbeeldingen op de grafpijler geven duidelijk hun status en welstand weer en de plaats ervan, aan de hoofdweg langs de Moezel, duidt op bewust gezochte publiciteit, wat bij vele van dergelijke grafpijlers in die tijd het geval was. Door de beeldtaal van dit monument kunnen wij kortom veel te weten komen omtrent hun leefwijze.

F. Renssen

Bovenstaande tekst is in verband met de beperkte plaatsruimte een sterk verkorte weergave van het originele artikel. De volledige tekst is schriftelijk aan te vragen bij F. Renssen, Hoofdweg 396, 9765 CT Paterswolde onder bijsluiting van drie postzegels van 80 cent, of via e-mail: renssen@wanadoo.nl

PUBLICATIES

R.P. Schoen, *Pro facultatibus vel dignitate defuncti. Uitvaartritueel, sociale status en regelgeving in Rome (100 v. Chr. – 300 n. Chr.)* (Zutphen: Walburg Pers, 2000, ISBN 90-5730-098-2, 313 blz., f69,50).

In dit lijvige boekwerk, het proefschrift dat de auteur zijn doctorstitel opleverde, komt de plaats van de dode in de Romeinse samenleving rond het begin van onze jaartelling aan de orde. Laat het meteen gezegd zijn, dat de auteur nogal wat Latijnse citaten door de tekst heeft gevlochten, waarvan sommige wel en andere niet vertaald zijn. Jammer voor wie geen Latijn kent, maar niet onoverkomelijk.

Bij de Romeinen dienden uitvaartrituelen om de crisis te bezweren die de dood in de samenleving teweegbracht. Hoe belangrijker de dode en hoe groter het verlies voor de gemeenschap, des te groter de crisis. Het uitvaartritueel, waarbij onder andere de rollen van de dode onder de nabestaanden werden verdeeld, zorgde ervoor dat de maatschappelijke orde werd hersteld. De status van de gestorvene was af te meten aan diens uitvaartritueel dat uitgevoerd behoorde te worden overeenkomstig zijn waardigheid.

Een uitvaartprocessie voor belangrijke personen geschiedde tussen het tweede en het tiende uur en men stelde daarbij alles in het werk om op te vallen, niet in het minst door het geluid dat klaagvrouwen en muzikanten teweeg brachten. In de stoet liepen acteurs mee als personificaties van de voorouders, ook werden er blijken van maatschappelijk aanzien meegedragen, zoals herinneringen aan militaire successen. De dode bevond zich op een baar in het midden van de stoet, in vol ornaat gekleed. Na de baar volgden de familie en vrienden in rouwkleding, de vrouwen gaven luidkeels uiting aan hun verdriet.

Behoorde de dode tot de maatschappelijke bovenlaag, dan ging de stoet eerst naar het Forum Romanum in Rome voor de lijkrede en de rouwzangen, en daarna naar het graf of de brandstapel buiten de stad. Alle doden werden buiten de stads-

grenzen gebracht om de levenden te beschermen tegen de ontregelende macht van de dodengeesten. Op de graven rustte volgens de Romeinse rechtsorde religieuze bescherming. Een gewijd graf, doortrokken met goddelijke kracht, had een heilige status, het mocht dus niet door menselijk gebruik verstoord worden, en het was voor eeuwig.

Het eerste uitvaartritueel eindigde met de begraving in een individueel graf, het tussenstation. Als het droge gebeente over was en de geest vrij, ging het graf open. De beenderen werden verzameld en gereinigd. Daarna had de tweede uitvaart plaats waarbij het gebeente in het graf van de clan temidden van de voorouders werd bijgezet. Vaak gingen er grafgoederen en voedsel mee. Op de dag van de bijzetting werd een ritueel begrafenismaal gehouden bij het graf. Bij een staatsuitvaart werd het hele openbare leven van de stad stilgelegd. Openbare rouw na de dood van een populair leider kon zelfs een burgerplicht zijn, opgelegd door een decreet. In het jaar 19 na Christus rouwde het volk spontaan na de dood van Germanicus, de kleinzoon van keizer Augustus. Nog lang na de bijzetting van zijn as in het mausoleum van Augustus bleven de Romeinen treuren, ondanks bevelen van keizer Tiberius om de rouw te beëindigen.

Veel Romeinen hielden rekening met een plotselinge dood door al vroeg bij testament erfgenamen aan te wijzen of een graf te kopen. Wie erg veel geld had, liet een mausoleum bouwen. Ook met sterven in den vreemde hield men rekening. Wie het kon betalen regelde vooraf de repatriëring van het lijk, of de stichting van een graf thuis als rustplaats voor de geest van de dode nadat de uitvaart in het buitenland was voltrokken.

In de twee eeuwen voor Christus leefden veel Romeinen in weelde, ook de uitvaarten werden steeds kostbaarder totdat wetgeving de grafluxe aan banden legde door de maximale kosten voor grafmonumenten vast te stellen. Intussen hadden welgestelde burgers al de nodige monumentale en soms buitensporige grafgebouwen neer laten zetten en

zelfs waren grote grafcomplexen met tuinen en wijngaarden aangelegd. Omdat op deze manier hele stukken land en gebouwen werden onttrokken aan het normale gebruik en zo buiten het bereik van de fiscus of van schuldeisers werden gehouden, nam de overheid maatregelen om deze uitwassen bestrijden.

Het andere uiterste vormde de gang van zaken bij dode armen en slaven, die soms zonder omhaal buiten de stad in een massagraf werden geworpen. Snel en kort was het ritueel bij hen die door zelfdoding of moord voortijdig om het leven kwamen. Toch was zelfdoding niet altijd negatief, zoals wanneer een vrouw zelfmoord pleegde als haar eer was geschonden of wanneer iemand met een ongeneeslijke ziekte stierf omdat hij was gestopt met eten en drinken. Wel negatief was de dood door op-hanging, deze lijkten werden onbegraven weggeworpen en rouwbetoon was verboden. Van een geëxecuteerde werd zelf de nagedachtenis uitgewist.

Een leek op juridisch gebied moet stevig doorbijten om door het vakjargon heen te komen, maar wie dat doet krijgt als beloning een buitengewoon boeiend beeld van de Romeinse funeraire cultuur.

Rita Hulsmans

PUBLICATIES

L. Kerssemakers; P. van Pageé en P. Visser, ed., *Memento Mori – Dansen met de Dood. De dodendans in boek en prent* (Amsterdam: Nederlandsche Vereeniging van Antiquaren/Universiteitsbibliotheek Amsterdam, 2000, ISBN 90-75481-06-3, 120 blz., f25,-).

Aan deze bundel artikelen over de dodendans ligt een tentoonstelling ten grondslag die dit jaar tijdens de Europese Antiquaren Beurs en aansluitend in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam te zien was. Acht auteurs belichten vanuit verschillende invalshoeken de dodendans, waarna ter afsluiting de catalogus bij de tentoonstelling is opgenomen. Vooraf geeft men een definitie van de dodendans: de symbolische uitbeelding van de macht van de dood over de mens. Het bleek een geschikt thema om te waarschuwen tegen genotmiddelen en vleselijke lusten. Op een prent van de gebroeders Mechel is een dronkelap uitgebeeld, die blijkens het onderschrift spijtig uitroept dat hij nooit geloofd heeft dat "fressen, sauffen, hureren dem Leib und Seel so schaedlich sei".

De Nederlandse heelmeeester en schrijver Salomon van Rusting schreef gedichten bij dertig gravures over de dood. Plaat 29 behandelt de gevaren van het schaatsen, want de dood schaatst mee: je kunt in een wak schaatsen en verdrinken, "een ander valt op 't ijs, regt op zijn agterhoofd, zijn harsenpan te barstte". Natuurlijk besteden de auteurs ook aandacht aan het artistieke hoogtepunt op dit gebied: Hans Holbeins houtsneden bij het thema dodendans, voor het eerst gedrukt in 1538.

De dodendans gaat met zijn tijd mee, want in de negentiende en twintigste eeuw verschijnt de dood in de boksering en tijdens de wielerskoers. De dood is in 1848 de aanvoerder van de revolutionairen die hen naar de overwinning voert, "bleich, frei und gleich".

Via kinderprenten kwam de dood de kinderziel binnen. Soms op een speelse manier, zoals op de laatste prent van de serie over de boerenkermis waar vijf skeletten een dodendansje opvoeren.

Als beeldend memento mori verscheen in de middeleeuwen de dodendans op muren van kerken, kerkhoven en kloostergangen. Ook opvoeringen van dodendansen waren heel gebruikelijk, bijvoorbeeld in Bern, naar aanleiding van de 75 meter lange schildering op de kerkhofmuur.

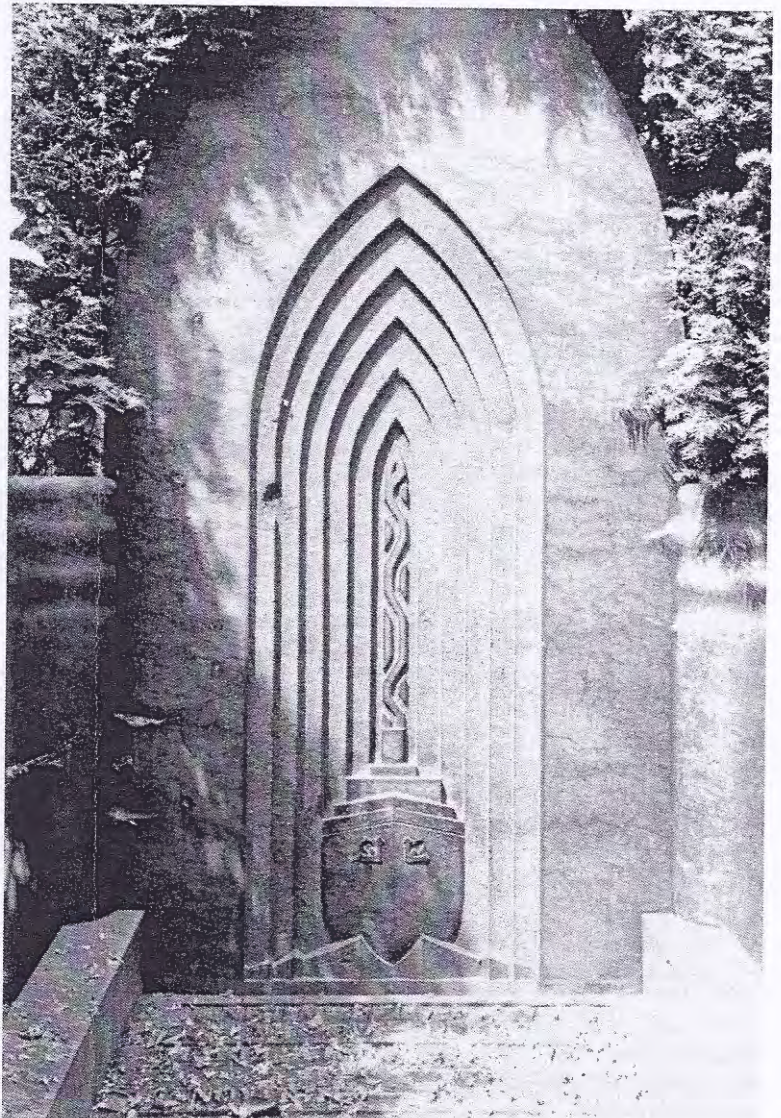
In boekillustraties danst de dood wat minder, vaak zit hij op een dier, een paard, een krokodil of een ezel, en

ook wordt hij wel samen met Cupido gesignaleerd.

Bijna aan het eind van de bundel volgt een interessante uiteenzetting over de verschillende uitbeeldingen van de Legende van de drie doden en de drie levenden, naar aanleiding van de muurschildering in de kerk in Westbroek.

Rita Hulsmans

Algemene begraafplaats Crooswijk



EXCURSIES

Een gezellig dagje uit

In het blad *Doodgewoon* van deze zomer wordt een verslag gedaan van een excursie van de Terebinth. Het gaat meer over de sfeer dan de inhoud. "Voor de meesten betekenen de Terebinth-excursies een gezellig weerzien. Het is vaak zo'n beetje dezelfde ploeg die erop af komt". Zo zou het verslag van de excursie naar Volendam, Marken en Edam op 17 juni ook kunnen beginnen.

Op een prachtige zaterdag verzamelden zich ongeveer 25 Terebinthers bij de katholieke Vincentius a Paulokerk in Volendam. Omdat deze plaats bijna 100 procent katholiek is, is er alleen een rooms-katholieke begraafplaats. Die is er trouwens nog niet eens zo lang, tot 1860 moest men in het nabijgelegen, maar protestantse Edam terecht "en daar wil je nog niet levend worden aangetroffen". Volendam is in de loop der tijd fors uitgebreid, maar de begraafplaats groeide niet mee. Omdat ze allemaal bij de kerk begraven wilden worden, liep het daar snel vol. In 1994 wees de beheerder al op het toenemend ruimtegebrek, maar het duurde nog tot 1999 voor een nieuw deel in gebruik kon worden genomen. Momenteel zijn er ongeveer 140 bijzettingen per jaar, maar dat aantal zal in de toekomst kunnen verdubbelen, en dan zal ook het nieuwe deel snel vol zijn. Vluggers ruimen kan niet. Nu al worden graven slechts voor 10 jaar uitgegeven. Bovendien wordt er al drie diep begraven. Alleen kindergraven blijven liggen tot de ouders zijn overleden. De stenen zijn eenvormig, weinig monumentaal en dragen typische Volendamse namen: Veerman, Tol en Schilder komen het meest voor. Daarom wordt op de stenen vaak de bijnaam vermeld. De veelal met kleurenfoto's getooide stenen staan niet aan de kop van het graf, maar in de lengte langs het graf. De maximale hoogte is 60 centimeter. Of het nu ligt aan het feit dat er alleen tamelijk recent overledenen liggen of dat Volendammers frequente grafbezoekers zijn, feit is dat het er een drukte van belang was op deze zaterdagmorgen.

Tegen de middag scheept het gezelschap zich in richting Marken. Hier brengen we een bezoek aan de begraafplaats, een eindje van de haven. Marken is gebouwd op terpen, werven genoemd, tegen de overstromingen van de Zuiderzee. Een van die werven, de Altenawerf, wordt ingenomen door de begraafplaats uit ongeveer 1845. Marken is hervormd, maar duidelijk niet van het uitbundige soort. Net als vroeger in de kerk word je in Marken onder nummer begraven, met zijn drieën in een graf. De anonimiteit bereikt zijn hoogtepunt met graven die alleen door ijzeren paaltjes met nummers worden aangegeven. De schelpen paadjes grenzen het stille hofje af. Op het hele veld staat geen enkele versiering, op een achtergelaten rode ballon met opschrift en een stenen duif na. Des te opvallender is het dat op een apart, kleiner deel wel stenen op de graven staan, zelfs in gekleurde varianten. Dat moeten er wel van een "lochtere" geloofsvariant zijn.

Na een wandeling door het dorp Marken gaan we weer naar de boot die ons naar Volendam terug voert. Edam is de volgende bestemming. Naast de zeventiende eeuwse Grote of Sint Nicolaaskerk ligt de hervormde begraafplaats. Beheerder, begrafenisondernemer en koster Bakker verwelkomt het zondoorstoofde gezelschap in de kerk. Daar vallen vooral de rijk gebrandschilderde ramen op. In de kerk liggen ongeveer 1000 zerken waarbij vooral die in het middenschip in goede staat gebleven zijn. De gebeeldhouwde voorstellingen geven aan waar de rijke Edammers hun geld vandaan haalden: verwijzingen naar de oost en naar de handel zijn talrijk. Er liggen ook veel zeekapiteins uit de tijd van Michiel de Ruyter. Terwijl de stemming al de hele dag uitstekend te noemen was, gaat iedereen uit zijn dak als in de kerk een demonstratie baardragen wordt verzorgd. Een van de Terebinthleden treedt spontaan op als lijk en wordt op aanwijzing van koster Bakker onder toejuichingen van de fotograferende excursiegangers rondgedragen.

Op de begraafplaats valt op dat men het hier in tegenstelling tot Volendam

helemaal niet ongepast vindt om maatschappelijke succes na zijn dood tentoon te spreiden. Je komt er kitscherige engelen tegen die bewaakt worden door niet minder clichématige leeuwen.

Merkwaardig is dat we bij onze tocht over het kerkhof, de deelnemers zijn nu op eigen houtje de begraafplaats gaan bekijken, ergens aan het eind op een stenen muurtje stuiten, waar achter je tuingereedschap zou vermoeden. Het blijkt echter de ook hier blijkbaar niet te vermijden urnenmuur te zijn, waarin zo'n twintig plaatsen zijn gereserveerd voor deze afwijkende vorm van bijzetting.

Dit verslag begon met een aanhaling uit *Doodgewoon*. Daarin wordt behalve het leerzame, vooral het gezelligheidskarakter van de excursie benadrukt. Ook deze excursie was heel gezellig. Het kan vast straffer worden georganiseerd, de informatie kan wellicht beter, maar ook nu zijn er voldoende leden in de vereniging die het gewoon leuk vinden om met elkaar begraafplaatsen te bezoeken en het daar over de gezamenlijke interesse te hebben.

Inmiddels is het de hoogste tijd om Marijke Meyer te bezoeken. Aan huis heeft zij een klein theater waar zij voor de excursiegangers een poppenkastvoorstelling speelt. Ondanks het geïnspireerde spel en de prachtige poppen, zijn sommige leden nu toch wel een beetje uitgeteld. Het was een warme en vermoeiende dag. Met drank en hapjes worden zij door Marijke weer tot leven gewekt, waarna een gezellig dagje uit zijn einde vindt.

Henk de Feijter

Oirschot

Het prachtige Brabantse dorp Oirschot heeft zijn middeleeuwse karakter goed behouden. De met kastanjenbomen omzoomde Markt is beschermd dorpsgezicht met zijn meer dan vijf eeuwen oude St. Petruskerk en het uit 1513 daterende voormalige raadhuis. Binnen de grenzen van het dorp bevinden zich diverse begraafplaatsen, joods, protestants, katholiek en adellijk en diverse andere

EXCURSIES



Volte in Volendam

funeraria. Uw reisleiders op deze dag zijn Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit. In Oirschot fungeren de heren Smetsers, voorzitter heemkundekring de Heerlijkheid Oirschot, en van de Loo, oud wethouder van Oirschot, als gids.

Datum: 23 september 2000

Plaats: station Eindhoven

Tijd: 10.00 uur

Vervoer: per Eskoo-bus geparkeerd aan centrumzijde van het station

Programma:

voldoende gelegenheden om te lunchen. Ook zijn er voldoende bankjes om eventueel meegebrachte lunch te nuttigen

- bezoek aan prachtig gelegen begraafplaats van de familie De Girard de Milet van Coehoorn

16.00 einde excursie bij station Eindhoven

Inlichtingen: Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit, 040-2121791.

Aanmelden: voor 13 september bij Henk en Marietje Mandersloot, 0488-420108

- naar Oirschot en bezoek aan de nederlands-hervormde en de joodse begraafplaats uit ongeveer 1800

- op de Markt in Oirschot koffie met een "Oirschotse muts" aangeboden door de gemeente Oirschot

- dorpswandeling naar elfde eeuwse Boterkerkje aan het Vrijthof met twee grafstenen, het museum voor volkscultuur "de Vier Quartieren" met unieke collectie haarschilderijtjes: entree f6,-, museumjaarkaart gratis, de zestiende eeuwse St. Petruskerk met twee grafzerken binnen en een grafzerk buiten het kerkgebouw en de rooms-katholieke begraafplaats St. Petrus uit eind negentiende eeuw met Calvariegroep op een bakstenen baarhuisje, een aantal prachtig versierde grafmonumenten en voorbeelden van het begraven in de twintigste eeuw

- op de Markt zijn

Kosten: f30,- per persoon inclusief bus overmaken op girorekening 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam

Gorinchem

Op 21 oktober staat de oude vestingstad Gorinchem op het programma. De excursie voert langs twee algemene begraafplaatsen en de joodse begraafplaats en niet te vergeten een oer-Hollands rivierlandschap.

Datum: 21 oktober 2000

Plaats: station Gorinchem

Tijd: 10.00 uur

Vervoer: per bus

Programma:

10.00 vertrek per bus naar de nieuwe, als een grafheuvel ogende algemene begraafplaats De Haarhof uit 1992. Afhankelijk van eventuele uitvaarten wordt hier of anders eerder in de stationsrestauratie koffie gedronken

11.45 per bus naar Dalem en bezichtiging kleine algemene begraafplaats en enkele overgebleven achttiende eeuwse grafstenen naast de nederlands-hervormde kerk uit 1801

12.45 vertrek per bus naar rand binnenstad Gorinchem en vandaar lopend via vestingwallen naar de ouderensociëteit van de ANBO in de Revetsteeg

13.00 aldaar gelegenheid zelf meegebrachte lunch te nuttigen. Voor koffie en thee wordt gezorgd

13.45 te voet door de binnenstad naar de joodse begraafplaats uit 1814. Bij de stichting lag deze nog in volkomen landelijk gebied. Na de Tweede Wereldoorlog is hier nog één persoon begraven

14.15 te voet naar de oude algemene begraafplaats aan de W. de Vries Robbéweg uit 1830

16.00 einde excursie bij station Gorinchem

Inlichtingen: J.J.P. Hageman, 0183-633381 (tot 22.00 uur)

Aanmelden: voor 1 oktober bij Henk en Marietje Mandersloot, 0488-420108

Kosten: f35,- per persoon voor 1 oktober overmaken op girorekening 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam

AGENDA

7 mei-31 oktober:

Tentoonstelling "De collectie Vrolik, van voor het leven tot na de dood" over menselijke en dierlijke resten in Artis te Amsterdam. Open: zo.-za. 9.00- 17.30 uur. Toegangspreis: f26,50 inclusief entree Artis. De tentoonstelling is niet afzonderlijk te bezoeken. Bij de tentoonstelling is ook een catalogus verschenen

13 mei-3 september:

Tentoonstelling "Leven met de dood. Vier eeuwen omgaan met de dood in Nederland" in Historisch Museum Apeldoorn, Raadhuisplein 8, 055-5788429. Open: wo-za 10.00-17.00 uur en di en zo 13.00-17.00 uur

2 juli-3 september:

Foto-exposities "Verstilde plaatsen" door Karla de Boer en "Cimitero Monumentale" door Jacintha Bierens in Historisch Museum Apeldoorn

2 september:

Informatiemarkt uitvaartwezen Haagse regio in de Grote Kerk te 's-Gravenhage georganiseerd door de Stichting Ruim. Inlichtingen: 070-3647861

8-10 september:

Themaweekende "Kerken en de dood" met een dodenrit onderbroken door funeraire voordrachten, een verhalenverteller te Wittewierum en een nagespeelde negentiende eeuwse begrafenis door Stichting Oude Groninger Kerken. Informatie tijdens kantooruren: 050-3123569

9 september:

Tijdens Open Monumentendag besteden comités in Alkmaar, Amerongen, Delfzijl, Doesburg, Edam-Volendam, Enschede, Gouda, 's-Gravenhage, Hardenberg, Haren, Heemskerk, Hellendoorn, Hoorn, Lochem, Maarsen, Nijmegen, Ravenstein, Reiderland, Rhenen, Roermond, Sittard, Sneek, Stein, Tilburg, Urk, Veendam, Vlaardingen, Voorburg, Voorhout, Zaanstad en Zoetermeer aandacht aan begraafplaatsen. Deze staan met contactpersonen en telefoonnummers vermeld in de krant, die Stichting Open Monumentendag uitbrengt. De krant is verkrijgbaar bij de informatiecentra van de deelnemende gemeenten en de kantoren van de plaatselijke VVV's en ANWB's

13 september:

Conferentie "Verlies en rouw wereld-

wijd" met zeven lezingen en acht workshops in Conferentiecentrum De Holthurnische Hof, Oude Kleefsebaan 136 te Berg en Dal. Informatie bij COS Gelderland: 024-3233018 of bij Odyssee Maatschappelijke Ontwikkeling: 024-6844122

14, 15, 21 en 22 september:

Studiedagen "De begraafplaats als gedenkpark" voor beheerders en beleidsmakers door Bestuursacademie Nederland. Informatie bij Bestuursacademie Noord-Nederland: 050-5256019

23 september:

Excursie Oirschot

28-30 september:

Uitvaart 2000. Vakbeurs voor de uitvaartzorg in de Jaarbeurs te Utrecht. Inlichtingen: 070-3647500

21 oktober:

Excursie Gorinchem

21 oktober-28 februari 2001:

Tentoonstelling "Last minute. Eine Ausstellung zu Sterben und Tod" over de omgang van verschillende generaties en culturen met het sterven en de dood in Museum für Sepulkralkultur, Weinbergstrasse 25-27 te Kassel. Open: di. en do.-zo. 10.00-17.00 uur en wo. 10.00-20.00 uur

28 oktober:

Studiedag "Mee de dood vur oge...Sterven en begraven in Brabant" in Oirschot met lezingen door Albert van der Zeijden, Marcel Portegies, Marijke Serné en Rindert Brouwer. Informatie bij Nederlands Centrum voor Volkscultuur: 030-2319997

31 oktober:

Symposium "Buitenplaatsen en Landgoederen" in conferentiecentrum Hanzehof te Zutphen. Informatie: rubriek Verenigingsnieuws in dit nummer, Nederlandse Tuinenstichting, Lindengracht 94, 1015 KK Amsterdam en groenkoopel@hetnet.nl

4 november:

Recodag te Utrecht

Deskundige instructie baardragen voor Terebinthleden

